

МОРАЛЬНИЙ МАКСИМАЛІЗМ МОВЧУНА (ЗА ОДНОІМЕННОЮ ПОВІСТЮ В. БЛИЗНЕЦЯ)

А Аналізується повість В. Близнеця «Мовчун», присвячена темі долі дитини в умовах окупації. Образом мовчуна Сашка прозаїк започаткував, хоч і не надто продуктивний, але надзвичайно цікавий і психологічно напружений сюжет, де герої – діти, яких війна змусила передчасно подорослішати.

Ключові слова: дитинство; війна; моральність; психологізм; конфлікт

Тема війни, насилля та долі дитини на війні як ніколи злободенна в наш час. В українській літературі ХХ ст. про дітей на війні написано небагато, відповідно не було і детального різновекторного аналізу цих творів. Пов'язано це з ідеологічною цензурою. Отож для сучасних літературознавців постає завдання охарактеризувати та глибоко вивчити присвячені згаданій тематиці літературні зразки, а також популяризувати їх у суспільстві. Все це й зумовлює **актуальність нашого дослідження**.

Джерельна база. Віктор Близнець належав до категорії письменників, які за життя не часто потрапляли до поля зору критики, і тільки після смерті науковці почали осмислювати його життєвий і творчий шлях. При розробленні теоретичного фундаменту статті, характеристики художньої спадщини дитячого прозаїка використано і враховано у роботах В. Базилевського [1], А. Костецького [2], Ю. Мушкетика [3], В. Нестайко [4], В. Панченко [5], М. Слабошпицького [6]. Увагу на специфіку стильової манери митця звертає сучасна дослідниця феномену українського шістдесятництва Людмила Тарнашинська [7].

Одним із перших тематику дітей війни в українській літературі започаткував Юрій Яновський («Петрусь та Гапочка», «Школяр», «Дівчинка у вінку»). Про це писали Оксана Іваненко, Петро Панч, Платан Воронько, Юрій Збанацький. Проте, як нам видається, саме Віктор Близнець був одним із найяскравіших дитячих прозаїків II половини ХХ ст.

Отож, **мета дослідження** – на основі повісті «Мовчун» осягнути ідейно-художню глибину творчості письменника і характер центрального персонажа Сашка передовсім.

Основна частина. Народився Віктор Семенович Близнець 10 квітня 1933 року у родині селян. Багато про його дитинство, побут і сім'ю дізнаємось з «Автобіографії», де письменник в іронічному ключі описував факти свого життя. Автор сам ріс у непрості воєнні та повоєнні роки, тому знав окупаційні реалії, трагізм долі українського селянства, особливо дітей. Маленький Віктор був допитливим і здібним учнем. 1952 року закінчує школу із золотою медаллю і вступає на факультет журналістики Київського університету імені Тараса Шевченка. Після закінчення ВНЗ деякий час працює за спеціальністю у газетах «Комсомольская правда», «Комсомольское знамя», «Піонерія», а також заступником головного редактора видавництва «Молодь». Паралельно з кореспондентською та редакторською діяльністю пише невеличкі прозові замальовки, які регулярно публікує у періодиці. Це й стало початком творчої діяльності. 1962 світ побачила перша збірка «Ойойкове гніздо». Книгу радо зустріла публіка та критика. Це стимулювало В. Близнеця спробувати себе у більших жанрах. Так з'являються повісті «Паруси над степом», «Землянка», а 1971 – «Мовчун».

У повісті немає карколомних пригод, боїв, подвигів, характерних для творів на воєнну тематику, бо війна – це не лише атаки й наступи, масштабні операції, партизанські рейди, а й будні в тилу під владою окупантів, коли знецінюється людська особистість, коли на волю рвуться інстинкти. І не

в кожного спрацьовує надійний моральний бар'єр, спроможний їх стримати. Проте більшості вдалося, як показує автор, зберегти в собі доброту, людяність, співчуття. Поруч із дорослими стійко трималися і діти, переживаючи голод, холод, загрозу смерті. Серед них були й такі, що виявилися морально сильнішими за деяких дорослих і в найскладніших ситуаціях не зреклися своїх ідеалів і переконань. Таким, наприклад, був Сашко з повісті «Мовчун». Твір певною мірою автобіографічний – подібне пережив під час війни і сам автор. Тому повість характеризується глибокою достовірністю в описі картин окупаційної дійсності та відтворенні душевних переживань героя. Звісно, «Мовчун» – твір не документальний. Автор не ставив перед собою завдання з хронологічною точністю передати всі поневір'яння свої чи якогось конкретного підлітка, а побудував власну літературну працю за законами художньої прози, даючи поглиблений психологічний аналіз типових характерів.

У першому розділі йдеться про сім'ю Бойчуків. На перший погляд, цей структурний елемент ніби випадає із композиції повісті, настільки непрямі його сюжетні зв'язки з основними подіями. Але не можна забувати про внутрішню єдність, що також цементує всі епізоди, розширюючи і поглиблюючи загальну картину зображення життя в період окупації. Основний конфлікт «Мовчуна» будується на зіткненні поглядів сина та матері Кубенків. Адже в їхній сім'ї панує зовсім не така атмосфера, як у дружніх, морально єдиних Бойчуків.

Безперечно, головний герой повісті – Сашко. З ним зустрічаємось в засніженому степу, де голодний знесиленний хлопчик шукає чогось їстівного: «Намацав горбик... Нетерпляче розгріб льодок, а під ним – земляну крупу, добрався до цвілі, до м'якості й стиха вилаявся: знов мурашник!» [1]. Похмурий пейзажний малюнок, що супроводжує ці дії, як і деталі одягу підлітка, створюють безрадісну, гнітючу картину окупаційного життя дитини, в якій всі помисли спрямовані на одне – знайти їжу, щоб не померти з голоду. Характерна деталь: Сашко ледве переставляє ноги, у нього темніє в очах, проте хлопця не покидає надія в зотлілій полові знайти хоч пуста, пріле зерно, адже вдома чекає його така ж голодна мати. У цій експозиційній частині письменник особливо уважний до кожної пейзажної, побутової і портретної деталі, через окремі сцени й епізоди переконливо відтворює фізичний і психічний стан героя.

Здавалося б, невдалі пошуки їжі повинні вибити підлітка з колії, однак він лише міцніше стискує вуста. Так, це характер сильний і, мабуть, тільки тому він витримує і другий, ще сильніший удар: удома його насмішкувато зустрічає ненависний мамин приймак Грицан. Величезних зусиль коштує хлопцеві вдаваний спокій, але він силою волі тамує душевний біль, гнів і образу, обравши своєю зброєю мовчанку.

Коли Даша Бойчук, знаючи, що позбавляє себе й дітей порятунку, свідомо відмовляє Кучугурі, котрий має досить-таки чесні наміри, то Єва відкрито живе з провідисвітом, якого змушена ще й годувати, бо той, крім горілки, не спроможний принести до хати нічого. Звичайно, вона знає справж-

ню ціну приймакові: «Гад він, паразит, бездушна тварюка» [там само, с. 35]. Але це говориться після чергової образи з боку Грицана. Однак досить йому повернутися до Єви, як усе починається спочатку. Далеко не всі в ті важкі роки були героями або відвертими боягузами, негідниками. Не кожен мав і тверді переконання та сильний, рішучий характер. У час великих випробувань такі люди неспроможні протистояти обставинам, і тоді ненадійний моральний фундамент дає тріщину, з якої й починається духовне падіння. Так пішла на компроміс із власного совістю Єва, яку зламали самотність, голод і холод.

Проте, якщо її певною мірою можна вважати жертвою обставин, то аморальний спосіб життя і паразитичне існування Грицана ґрунтується на його обивательській філософії і переконаннях. Характерно, що своїми «жертвами» цей горедонжуан обирає скривджених природою або морально надщерблених жінок, які інстинктивно тягнуться хай до не зовсім певної, але розради. І навряд чи наважився б Грицан підійти до Даші.

Сцена зустрічі Сашка з Грицаном надзвичайно обурлива для читачів. Декого дратує поведінка нікчеми-приймака, вони співчують хлопцеві, а деякі, вочевидь, чекають від нього рішучіших дій, ніж мовчазний протест проти аморального роману матері із Затятьком. Можливо, якийсь імпульсивніший ровесник хлопця дійшов би до істерики чи сварки, але в Сашка сильний, врівноважений характер – війна рано зробила його дорослим, прискоривши водночас духовне змужніння. Він звик діяти не за віком розсудливо, холодно-кровно, ховаючи свої емоції в глибину душі.

Особливе ідейне навантаження лягає в повісті на таку художню деталь, як портрет батька, що виступає не лише одним із атрибутів інтер'єру, а переростає в символ совісті. Навіть легковажна Єва не може витримати пильного погляду чоловіка і повертає портрет лицем до стіни. Але цей вчинок до глибини душі обурює Сашка, стаючи початком кульмінації: прагнучи обілити себе, Єва намагається всю вину перекласти на плечі чоловіка й сина, але чує від Сашка відверте й жорстоке: «Брешеш...».

Не кожен підліток знайде в собі сили заради своїх переконань серед лютої зими добровільно поміняти хату на скирту мерзлої соломи. І тут, переборюючи негаряди, хлопчик виявляє найкращі риси: розсудливість, витримку, силу волі, винахідливість, уміння боротися до останнього.

Звичайно, втеча Сашка з дому була не просто актом відчаю, а продуманим, заздалегідь підготовленим кроком, хоча хлопець і не квапився реалізувати свій план, бо сподівався, що Єва після чергової сварки з приймаком усе ж не витримає принижень, вижене його назавжди. Але конфлікт з матір'ю відрізав усі шляхи до відступу. Прагнучи достовірно передати поневіряння підлітка, прозаїк особливо докладно змальовує обставини, уявляючи подробиці бездомного життя хлопчика. І така деталізація створює ефект майже особистої присутності. Здавалося б, у солом'яній холодній норі довгої зимової ночі вистачає часу, щоб не тільки обміркувати все, що сталося, а й виплакати. Однак голод і жахливі умови існування не залишають часу для рефлексій, а вимагають рішучих дій. І Сашко знаходить вихід із скрутного становища – придумує спосіб ловити зайців. Так він програвує не лише себе, а й свого нового друга – собаку Шалаю. Цей епізод свідчить про доброту хлопчика: сам голодний, знесилений, він розділяє нехитру трапезу з чотириногим

другом. Таку великодушність у майже трагічній ситуації не всякий проявить і щодо ставлення до людини.

Є в повісті ще один досить непростий момент – кража Сашком кроля у фашистського прихвостня Шавлюги. Епізод неоднозначний. Крадіжка в будь-якій ситуації не викликає схвалення, але в даному разі це був для підлітка єдиний вихід, щоб не померти з голоду. Крім того, хлопець поліз у сарай не до вбогого відбрати останнє, а до людини нечесної на руку, яка нажила своє добро на горі односельців.

Варто зазначити, що навіть залишивши дім, Сашко не зрікається матері, співчуває їй, жаліє, хоч і рішуче осуджує її поведінку. Хвилююче виписана сцена їхньої зустрічі, яка розкриває ще одну прекрасну рису хлопчика – вміння співчувати. Майстерно відтворена автором внутрішня боротьба в душі Сашка. Перемагає все ж не образа, а любов і співчуття.

Характерно, що В. Близнець як прихильник суворо-реалістичної манери письма залишається вірним правді війни до останньої сторінки повісті. Для людей із окупованих територій великим святом був прихід радянських військ. Правда, в Сашка радість дещо затьмарюється турботою про те, як сповістити батькові в листі про домашню обстановку, вилити все наболіле. Будучи чесним і справедливим, хлопчик не може приховати зради матері навіть тоді, коли їхні стосунки налагодилися. Та йому допоміг прийняти рішення старий фронтовик, котрий сказав, що батьку й так нелегко на війні, не варто його ранили ще й новинами з рідного дому.

При зустрічі з татом хлопець не обмовився й словом про минуле, ніби нічого й не було. Нелегко дається йому ця постанка перед сумлінням: послаблюється його душевний контакт з батьком, хоч тут уже вина війни, що на довгих три роки їх розлучила. З боку батька були спроби покращити стосунки із Сашком, але й тоді між ними незримо ставала мати, й повного взаєморозуміння так і не було встановлено.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підкреслимо, що вся композиція повісті підпорядкована єдиній меті – утвердженню непересічних духовних цінностей людини, які вона зберегла, пройшовши через найскладніші випробування. І те, що основним носієм таких цінностей виявився підліток, є глибоко символічним фактом, який знаменує духовну естафету покоління.

Віриться, що твір В. Близнеця дасть сучасному суспільству благодатний матеріал для морально-естетичного виховання молодого покоління засобами художнього слова і сприятиме формуванню в них високих духовних рис.

На часі розгляд і характеристика інших творів із непересічного творчого спадку В. Близнеця.

Список використаних джерел

1. Базилевський, В. Рицар совісті / В. Базилевський // Близнець В. Хлопчик і тінь / В. Близнець. – Київ, 1989. – С. 5–18.
2. Костецкий, А. Теплий вогник на добру дорогу // Початкова школа – 2001. – № 5. – С. 58–60.
3. Мушкетик, Ю. До широких обріїв / Ю. Мушкетик // Близнець В. Вибрані твори. – Київ, 1983. – Т. 1. – С. 5–11.
4. Нестайко, В. Щемливо бринітиме «Звук павутинки»: про поет. прозу В. Близнеця // Літ. Україна. – 1993. – 8 квіт. – С. 2.
5. Панченко, В. Сила пам'яті: штрихи до портр. В. Близнеця / В. Панченко // Укр. мова і л-ра в шк. – 1982. – № 3. – С. 12–18.
6. Слабошпицький, М. Душа і пам'ять: до 70-річчя від дня народж. Віктора Близнеця / М. Слабошпицький // Дивослово. – № 4. – С. 67–69.
7. Тарнашинська, Л. Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління (Історико-літературний та поетикальний аспекти) / Л. Тарнашинська – Київ: Смолоскип, 2010. – 632 с.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 12.06.2017

Каузер И. Ю. Моральный максимализм молчуна (за одноимённой повестью В. Близнеца).

Анализируется повесть В. Близнеца «Мовчун», посвящённая теме судьбы ребёнка в условиях оккупации. Образом Сашка прозаик положил начало, хоть и не слишком продуктивному, но очень интересному и психологически напряжённому сюжету, где герои – дети, которых война заставила повзреть преждевременно.

Ключевые слова: детство; война; моральность; конфликт; психологизм

Kaizer I. Yu. The moral maximalism of Movchun (person in silence) (by the same name story of V. Blyznets).

The author of the paper analyses story of V. Blyznets «Movchun», dedicated to the topic of the child's destiny in the conditions of occupation. Image of the movchun Sashko starts not very productive but extremely interesting and psychologically strained plot where the heroes are kids, whom the war made to grow up prematurely.

Key words: childhood; war; morality; conflict; psychologism